

Zəlimxan Yaqub poeziyasının obrazları və obrazlar sistemi

Aygül Çobanova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, dissertant
E-mail: acobanova1974@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə şair Zəlimxan Yaqubun poetikasındakı obrazlar və obrazlar sistemi araşdırılır. Qeyd olunur ki, sənətin poetikası ayrı-ayrı komponentlərdən ibarət olan mürəkkəb bir struktura malikdir. Bu strukturda şairin həyata, hadisəyə münasibətinin ifadə formaları, onun çoxsəsliliyi, funksionallığı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu funksionallığı, çoxsəsliliyi təmin edən komponentlərdən biri də şairin yaratdığı obrazlardır və bu obrazları özündə birləşdirən, ehtiva edən obrazlar sistemidir. Çox zaman da şairin sənətinin dəyəri məhz bununla ölçülür. Z.Yaqub da ilk dövr yaradıcılığından başlayaraq, bir çox obrazlar yaratmışdır. Şair yarıməsrlilik yaradıcılıq yolunda geniş bədii ümumiləşdirmə ilə özünün obrazlar sistemini yaratmağa nail olmuşdur. Bu obrazlar özünün xarakteri, düşüncəsi, təbiiliyi, səmimiliyi ilə çağdaş poeziyanı zənginləşdirən faktorlar kimi çıxış edir. Bu obrazları iki yerə bölmək olar: lirik və epik obrazlar. Onun obrazlarının böyük bir hissəsi təbiət obrazlarına aiddir. Bundan başqa, şairin epik poeziyasında yaratdığı Yunus İmrə, Mövlana, Şəms kimi obrazlar da poetikasını zənginləşdirir. Z.Yaqubun poetikası obraz baxımından, bu obrazlar isə struktur, ideya, məzmun baxımından olduqca zəngindir. Şairin obrazlı deyim tərzində bu obrazların yaranması və formalaşmasında önəmli rol oynayır. Bəzən şair bir neçə misrada, bir bənddə obraz yaratmağa nail olur. Bu obrazlar insanı mənəvi cəhətdən saflaşdırır, təmizləyir, təbiət-insan harmoniyasını tamamlayır.

Açar sözlər: Z.Yaqub, poetika, obrazlar sistemi, təbiət, lirik obrazlar

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 11.10.2024; qəbul edilib – 28.10.2024

The characters and character system in Zalimkhan Yaqub's poetry

Aygul Chobanova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Dissertation Student
E-mail: acobanova1974@gmail.com

Abstract. The article examines the characters and the character system in the poetics of the poet Zalimkhan Yaqub. It is noted that the poetics of art represents a complex structure consisting of various components. In this structure, the poet's perspective on life and events, as well as the forms of expressing his multifaceted and functional viewpoints, hold particular significance. One of the components ensuring this functionality and polyphony is the characters created by the poet, as well as the comprehensive character system that embodies them. The value of a poet's or artist's work is often measured by this aspect. Starting from the early stages of his creative journey, Zalimkhan Yaqub crafted numerous characters. Over his half-century-long literary career, the poet achieved the creation of his unique character system through extensive artistic generalization.

These characters, with their distinct traits, thoughts, naturalness, and sincerity, serve as enriching factors for contemporary poetry. They can be categorized into two groups: lyrical and epic characters. A significant portion of his characters pertains to nature. Furthermore, the characters he created in his epic poetry - such as Yunus Emre, Mevlana, and Shams - enhance the richness of his poetics. Zalimkhan Yaqub's poetics is extraordinarily rich in terms of characters. These characters are diverse in structure, ideology, and content. The poet's figurative style of expression plays a crucial role in the creation and development of these characters. At times, the poet manages to craft a character within just a few lines or a stanza. These characters contribute to spiritual purification, complementing the harmony between nature and humanity.

Keywords: Zalimkhan Yaqub, poetics, character system, nature, lyrical characters

Article history: received – 11.10.2024; accepted – 28.10.2024

Giriş / Introduction

Sənətin poetikası ayrı-ayrı komponentlərdən ibarət olan mürəkkəb bir struktura malikdir. Bu strukturda şairin həyata, hadisəyə münasibətinin ifadə formaları, onun çoxsəsliliyi, funksionallığı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu funksionallığı, çoxsəsliliyi təmin edən komponentlərdən biri də şairin yaratdığı obrazlardır və bu obrazları özündə birləşdirən, ehtiva edən obrazlar sistemidir. Bədii ədəbiyyatın spesifikliyini təşkil edən həm də onun obrazlılığı, fikir və ideyalarını obrazlar vasitəsilə ifadə etməsidir. Şairə geniş sərbəstlik verərək bədii ümumiləşdirmə prosesində müxtəlif, rəngarəng yollarla, obrazlarla istifadəni mümkün hesab edən Aristotel yazırdı: "...şairin vəzifəsi həqiqətən olub keçənlərdən deyil, ola bilən şeylərdən, daha doğrusu ehtimala və ya zərurətə görə mümkün ola bilən hadisələrdən bəhs etməkdir" [1, s.63]. Əslində Aristotel burada tarixçi ilə sənətçinin vəzifələrini bir-birindən ayırır. Şeirəin təsvir materialının dildən, onun ifadə vasitələrindən və dünyanı obrazlı şəkildə dərk etməkdən ibarət olduğunu təsdiq edir. Şair düşüncələrini mümkün qədər canlı dil, portret, obrazlar vasitəsilə çatdırmağa çalışır. Çox zaman da şairin sənətinin dəyəri məhz bununla ölçülür. Bualo "Poeziya sənəti" əsərində bu yanaşmanı belə izah edir: "Əgər bir tabloda canlı və gözəl rənglərlə bir əjdaha və ya zəhərli əfi ilan təsvir edilmişsə, o tablo bizim də nəzərimizi cəlb edər, ona tamaşa edərək; sənətin sirri belədir; həyatda bizə qorxunc və dəhşətli görünən şeylər sənətkarın fırçasında dəyişir, gözəlləşir" [2, s.19]. Şair öz sənətində, sənətindəki fikir və ideyalar kimi, obrazlarında, fikrin obrazlılığında yaşayır və nəsil-dən-nəslə keçir. Xaqani Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun, Rəsul Rza və başqa şairləri yaşadan onların obrazları, dilin estetikası, poetik nitqin obrazlılığıdır. Hegelin "Estetika" əsərində incəsənəti obrazlı təfəkkürün düşüncə üsulu adlandırması da buradan qaynaqlanır. Poeziyada obraz dil vasitəsilə yaradılır. Ədəbiyyat həm də obrazlar vasitəsilə inkişaf edir, yeniləşir və irəliyə gedir. Hər bir dövrün özünəməxsus obrazları olduğu kimi, hər bir şairin də obrazları olur. Bu obrazlar hər hansı bir poemada, epik və ya lirik əsərlərdə də ola bilər, hər hansı bir sətirdə, bənddə və ya şeirdə də ola bilər. Bəzən də şairin bütün yaradıcılığında onun özünün obrazını görənlər var. Yuri Borevin fikrincə "Bədii obraz – ümuminin fərdidə ifadə olunması deməkdir, bir çox hadisələr üçün əsaslı olan cəhətlərin fərd vasitəsilə və fərdə, konkret hissi formada aşkara çıxarılması deməkdir... Obraz-bütöv fikir sistemidir" [3, s.147]. Müəllif burada obrazın sənətdəki mahiyyətini bütün parametrləri ilə açmağa çalışır. Fikrini davam etdirən estetik yazır: "Əgər bədii obraz tamamilə məntiq dilinə tərcümə oluna bilsəydi, onda elm incəsənəti əvəz edərdi" [3, s.148].

Əsas hissə / Main part

Zəlimxan Yaqubun əlli ilə yaxın keçdiyi yaradıcılıq yolunda özünün obrazları və obrazlılığı ilə fərqlənmişdir. Həm bədii dilin obrazlılığında, həm də obrazların yaradılmasında böyük bir yol keçmiş, necə deyərlər, obrazlı bədii üslubunu və obrazlar sistemini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Əslində poeziyada bu iki amili bir-birindən ayrı tutmaq çətindir. Rəhim Əliyevin də yazdığı kimi: “Ədəbiyyatda obraz sözlərlə, dil vasitəsilə yaradılır. Ona görə obrazın spesifik təbiətinin təhlili dilin mənşəyi və mahiyyəti haqqında nəzəriyyə ilə qırılmaz surətdə bağlıdır” [4, s.338]. Z.Yaqub da hər iki komponentdə müəyyən bir inkişaf yolu keçərək həm özünün poeziyasını, həm də XX əsr milli poeziyanı zənginləşdirmişdir. Bu obrazlara baxdıqda şairin sadədən mürəkkəbə, empirizmdən təsəvvüfə, fəlsəfəyə doğru uzun bir yol gəldiyini görmək olar. Əgər ilk yaradıcılıq nümunələrində şair kiçik şeir parçalarında bəzi təbiət obrazları yaradırdısa, yaradıcılığının sonrakı mərhələsində fəlsəfi, ictimai tutumlu obrazlar yaradırdı. Bütün hallarda şairin bu obrazları müəyyən bir düstura və məntiqə əsaslanırdı. Z.Yaqub ilk şeirlər kitabında Səməd Vurğunun təsiri altında onun özünün obrazını yaratmağa çalışırdı:

*Meylim yenə üç aləmə bağlanıb,
Tüstü yaşıl, köz qırmızı, od ala.
Mən kiməm ki, xəyalımla öyünəm,
Vurğun gərək, burda seyrə o dala* [6, s.15].

Şeir təcnis formasında yazılaraq təbiətin bir parçasının obrazını yaratmış və şair S.Vurğunu xatırlamışdır. Şairin ikinci bəndində şairin obrazının tamamlanacağını güman etmək mümkün olsa da, “Arzum çoxdu, qəsrim azdı, qalam az, // İstəmirəm bu dünyada qalam, az//Həyat bir də ocağını qalamaz, //Külə dönsəm çətin eşqim od ala” [6, s.15]. Burada da şairin obrazını görmək çətindir, gənc şair “İstəmirəm bu dünyada qalam, az” sətri ilə yenə də özünü şair kimi uzunömürlü görmək istəsə də, bunun S.Vurğun obrazına hər hansı bir qatqısı olmur. “Od aldığım ocaqlar” şeirlər kitabında şairin poetik deyimləri, sözün obrazlı ifadəsi və obrazlılığı bir qədər artır. “Görüş” şeirində özünün sevən obrazını obrazlı şəkildə belə ifadə edirdi:

*Ötmədi mənasız hədə bir anım,
Odlu duyğularla qaynadı qanım.
Sevgidən Kərəmtək alışdı canım,
Sevənlər baş əydi külümün üstə* [7, s.9].

Şair sevgisini o qədər üstün tutur (“Kərəmtək alışmaq”) ki, “sevənlər baş əyir” “külünün üstə” deyir. Bu, Füzulinin “Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var, // Aşiqi sadıq mənəm, Məcnunun ancaq adı var” [5, s.89], bənzətməsini xatırladır.

Zəlimxan Yaqubun bu dövrdə yazılmış şeirlərinin bir çoxu doğulduğu torpağa, eləcə də Azərbaycanın müxtəlif təbiət gözəlliklərinin vəsfinə həsr edildiyindən bu şeirlərdə təbiət obrazları üstünlük təşkil edirdi. “Göyçə”, “Borçalı”, “Başkeçid”, “Göyçədə”, “Maralxalı gördüm”, “Quzukənd”, “Başkeçid yaylağı”, “Ələsgər ocağında oxunan nəğmələr” və s. şeirlərində daha çox ənənəvi obrazların yaradılmasına diqqət yetirir. Bəzən isə “Dədələr azalır, ay Dədə Şəmşir!”, - deyə ictimai mövzuya müraciət edərək həyəcan təbili çalırdı. 80-ci illərin sonlarında şair ictimai mövzulu şeirlər yazmaqla obraz yaratmağa daha çox fikir verir; poetik sintaksisində obrazlılıq və obrazlar artır və konkretləşir. Bu obrazları ümumiləşdirsək, Xalq, Vətən, Torpaq, Ana təbiət obrazlarını dağınıq şəkildə görmək olar. Şairin bədii təfəkkürü genişləndikcə, poetik sintaksisi ağırlıq

qazandıqca təsvir imkanları artır. Z.Yaqubun sonrakı yaradıcılığı üçün obrazlarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Təbiət obrazları; Z.Yaqub demək olar ki, təbiətlə təmasda olmuş və onun gözəlliklərini, ayrı-ayrı komponentlərini şeirlərində vəsf və tərənnüm edərək obrazını yaratmışdır. Hər hansı bir şeirindən mütləq şəkildə təbiətdən nə isə olur. Bu obrazların özü də müxtəlif şəkildə təzahür edir:

a) Bütövlükdə Azərbaycan bu obrazların başında gəlir; dağlar, dərələr, yaşıl çəmənələr, onun müxtəlif yurdları və s.

b) Türk dünyasının obrazı. Yaradıcılığının müəyyən dövründə şair türk dünyası kontekstində düşünmüş və obrazlarını bu istiqamətdə yaratmışdır.

c) Peyzaj lirikası. Şairin yaradıcılığında peyzaj lirikası ayrıca bir səhifə təşkil edir.

2. Cəmiyyət obrazları. Şair yaşadığı cəmiyyətin, hadisələrin obrazını yaradır və özünün vətəndaş mövqeyini ifadə edir. Bu istiqamətdə şairin yaratdığı obrazlar poeziyanı zənginləşdirən amillərdəndir.

a) Milli-mənəvi dəyərlərin obrazı (saz, mərdlik, kişilik və s.). Buraya islami dəyərləri də daxil etmək olar.

3. Müəllif obrazları. Şair şeirlərinin böyük bir qisminə müəllif obrazını yaratmağa müvəffəq olur; uşaqlıq, gənclik dövrünü təsvir edir, eləcə də özünün sənətkar obrazını yaradır. Bu obrazlar özlərinin xarakterinə görə də müxtəlifdir, çoxsəslidir. Belə ki, bu obrazlar arasında ənənəvi obrazlarla yanaşı, yeni dünya modelini əks etdirən orijinal, fəlsəfi obrazlar da vardır. Şairin obraz yaradıcılığına münasibəti yeni bədii modelləşdirməni özündə əks etdirir. Şair bu obrazların portretini elə cızır ki, sanki əyani şəkildə görünür. Bəzən bu obrazlar ümumi xarakter daşıyır, bəzən isə fərdi şəkildə təsvir edilir. Şairin ayrı-ayrı adamlara fərdi şəkildə yazdığı şeirlərdə də onların obrazını yaradır.

Şairin bir çox şeirləri ya dünyaya, onun gərdsinə həsr edilib, ya da “dünya” bir obraz kimi oradan keçir. Şairin yaradıcılığında demək olar, təbiətin bütün gözəllikləri, ruhu, ətri əks etdirilir. Lakin şair təkcə təbiətin və onun ayrı-ayrı komponentlərini (dağ, qaya, çəmənlik, ağaclar və s.) təsvir etməklə kifayətlənmir, ona ictimai məna verdiyi üçün onun yaradıcılığında təbiətin özü də ictimai obraz kimi səciyyələnir. Təbiətin ruhu, gözəlliyi, tərəvəti və əzəməti çox zaman şairin özünün əhvali-ruhiyyəsi ilə uyğun gəlir. “Təbiətin qoynunda” şeirində insan-təbiət münasibətlərinin müasir dərkinə görmək mümkündür. Beş bənddən ibarət şeirdə insan-təbiət münasibətləri yerdəyişməli şəkildə təsvir edilir. Şairin 1-ci bəndində şair təbiətdəki azadlığı təqdir edir və qartalın simasında azadlığın obrazını yaradır:

*Dan sökülür, gül açılır, şəh düşür,
Acı sözdən. Bəd sifətdən xəbərsiz.
Qartal süzür qayaların qaşında,
Köləlikdən, əsarətdən xəbərsiz [8, s.74].*

Zəlimxan Yaqub dünyanın yaradılışında təbiəti Allahın şah əsəri hesab edərək onu Yaradan olaraq göstərir. Onun təbiətin təsviri də çox zaman bu aspektdə aparılır. Şair bəzən hər hansı bir ictimai fikir söyləyərkən təbiətə üz tutur və çox zaman da özünün şəxsi duyğuları ilə təbiət harmoniyasını eyniləşdirir. “Təbiət Allahın şah əsəridi” şeirində də məhz bu fəlsəfi düşüncəni təqdir edir. Çox zaman təbiətin özünü yaradıcı qüvvə hesab edirlər, şair isə əksinə, təbiətin özünün də Allah tərəfindən yarandığını təsvir edir; hər dəfə təbiətlə üz-üzə olanda lirik qəhrəman “dünyanın adiliyindən” çıxır, “gözəllik adlanan möcüzə”ylə üzləşir: “Dünyaya gəldiyim gündən bəridi, // Bir səs dalğalandı qulaqlarımda, // -Təbiət Allahın şah əsəridi” [8, s.72]. Min illər boyu dərədən axan çayın, çağlayan çeşmənin, qartallı zirvənin öz yaşam tərzini, qanunu vardır. İnsan da təbiətlə bütövləşir, ondan qidalanır, dərslər alır. İnsan sudan “şəffaflığı”, “təmizliyi”, “duruluğu”, qayadan

“sərtliyi”, palıddan “mərdliyi”, “şimşəkdən “qəzəbi” götürür. Lakin çox zaman biz təbiətlə eyni hamahənglikdə səslənmirik, təbiətin qanunlarını pozuruq. Tarixi, yaşı bilinməyən bu əsrarəngiz təbiəti qoruya bilmirik. Şair insanlara səslənərək “Əli baltalılar ayaq saxlasın, //Yaşını kəsənlər, başını kəsər. //Qurudar suyunu gen dərələrin, Yazını, yayını, qışını kəsər...” [8, s.74], - deyə onları xəbərdarlıq edir, onları təbiətin bu şah əsərini qorumağa çağırır:

*Qaynar çeşmələri duru saxlamaq,
İşığı qorumaq, nuru saxlamaq.
Yer üstə ocağı, piri saxlamaq,
Torpağın ruhunu diri saxlamaq,
İnsanın ən böyük cavabdehliyi,
Bəşərin ən böyük dərdi-səridi.
Allahı qoruyar şahı qoruyan,
Təbiət Allahın şah əsəridi [8, s.74].*

Şair təbiət haqqında şeirlərində yaratdığı obrazlarda simvolik ümumiləşdirmələr aparır, fəlsəfi ideyaların əks olunduğu poetik obrazlar sistemi yaratmağa çalışır. “Yaşıl çəmən” şeirində bunu aydın görmək olar. “Qəmli-qəmli” dərğahına üz tutan şair təbiətlə həsb-i-hal edir, onu “qəmdən uzaq” etməsini istəyir. Şair burada belə bir gerçəkliyi göstərmək istəyir ki, insan təbiətə ilkinliyə ehtiyac duyduğu, tək qalmaq istədiyi, qəmli olduğu zaman üz tutur. Lirik qəhrəmanın düşdüüyü cəmiyyət onun ömrü boyu yaşıl çəməndə qalmasını istəmir, qoynunda yaşamasını imkan vermir. Ona görə də “Bircə günlük qonaq elə, yaşıl çəmən!”, - deyə ona müraciət edir. Burada hər hansı bir mücərrədlik yoxdur, təbiətlə simvolik münasibətlərin yeni təzahür forması vardır. Cəmiyyətdən, onun dərdlərindən kəsüb təbiətə - yaşıl çəmənə üz tutan lirik qəhrəman yaralarını təbiətlə sağaltmağa çalışır: “Məlhəm kimi qoy yarama çiçəkləri”.

Zəlimxan Yaqubun təbiət şeirlərində təbiət gözəlliyin mənbəyi kimi təsvir və tərənnüm olunur. Eyni zamanda, təbiətin poetik obrazı yaradılır. Bu zaman təbiət obrazı bütün komponentləri ilə birgə yaradılır; təbiətin payızı, qışı, yazı, yayı, çəmən, çöl, mehi, düzü, dərəsi, tərəsi, dağı, qayası, daşı, əyrisi, düzü və s. bütün saflığı ilə, funksionallığı ilə təsvir olunur. Bütün bu şeirlərin mərkəzində həm də təbiəti duyan, sevən, onun ətrini içinə çəkən, suyunda təmizlənən İnsan vardır.

Xalq şeirində əsas obrazlardan olan dağlar şairin təbiət obrazları içərisində əsas yerlərdən birini tutur. Qurbani, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşıq Ələsgər, Qasım bəy Zakir, S.Vurğun, H.Arif, M.Araz, C.Novruz və başqalarının yaradıcılığında yeni obraz kimi səciyyələnən dağlar obrazı Z.Yaqub yaradıcılığında da səciyyəvi xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu obrazda hər bir dövrün şairinin həyata, təbiətə, cəmiyyətə münasibəti orijinal şəkildə əks etdirilir. Dağ obrazının bədii-estetik funksiyasını ifadə edərkən Azərbaycan xalqının milli məfkurəsi, baxışı, davranışı, adət-ənənəsi, təbiət informasiyası kimi bütün cizgilərində müəyyən bir fərdilik qazanır. Z.Yaqubun “Dağlar məni səsləyir”, “Dağın dərdi”, “Salam, Sarvan dağları!”, “Dağlar qonaqlıq verir”, “Dağlar oğlu”, “Nahaq endik o dağların başından” və s. onlarla şeirlərində dağ obrazı şairin fərdi obrazı kimi səciyyələnib. Şairin dağ obrazına özüməməxsus baxışı var. Dağlar şairin qida aldığı, mənəvi güc aldığı bir təbiət möcüzəsidir. Şairin dağları əvvəlki dağ obrazları kimi ümumi səciyyə daşımır, daha çox konkretlik qazanır, onun indiyədək məlum olmayan bədii estetik cizgilərini əks etdirir. Bir çox təbiət şeirlərində də dağ obrazını yaratması, dağın vüqarını təsvir etməsi göstərir ki, dağ şairin təbiətdə ən çox yaratmağa istədiyi obrazlardandır.

Dağ obrazı bir çox şeirlərində ümumi səciyyə daşıyarsa, bəzi şeirlərində konkretləşir. “Salam, Sarvan dağları!” şeirində haqqın nuru, işığı özündə əks etdirən Sarvan dağlarına “Dağa çıxıb Zəlimxan, Musa kimi Turdadı”, - deyə üz tutur. Əlli yaşından qarşısına çıxan bu təbiət möcüzəsini “yüz ilin həsrətlik” bağına basır. Lirik qəhrəman dağları həm də yaddaşına görə sevir, bu dağların

yaddaşında min ilin sirləri yatır, onun qoynundakı qayalar “xımayaxdı yeridi”, Təpəsi “gözəllər yığnağıdı”, buradan uzun illər boyu qız-gəlin pərvazlanıb. Sarvan dağları təkcə təbiətin möcüzəsi deyil, həm də bir eli, obanı özündə saxlayan müqəddəs bir məkandı.

Zəlimxan Yaqubun poetikasında Azərbaycan obrazının böyük bir inkişaf dinamikasını görmək mümkündür. Bu inkişaf dinamikası 70-ci illərdən bugünümüzədək davam edib. 70-ci illərdə şairin poetikasında Azərbaycanın ayrı-ayrı yerləri, çayları, dağları tərənnüm olunurdusa, sonrakı yaradıcılığında yeni bir Azərbaycan obrazı ilə qarşılaşırıq. Şairin Azərbaycanı yeni, müstəqil, cümhuriyyət dəyərlərini özündə daşıyır. “Azərbaycan bayrağı” “varlığı şəhidlərin al qanı ilə doğrulan”, adı ən uca zirvələrdən çağırılan Azərbaycanın portretini yaradır. Haqq uğrunda savaşıyan insanların ruhu birləşib bu vətəni daha ucalara qaldırmaq hər bir vətən övladının istəyidir. “Dur ayağa, məmləkətim” şeirində heç zaman əsir olmayan xalqın birləşib torpaqları bu əsarətdən qurtarması istəyini təsvir edir. “Qarabağı azad eylə” şeirində Vətən oğullarını döyüşə səsləyir. “Sən qalib gələcəksən”, “Qələbə”, “Şəhidlərim yatan yerdə”, “Bu yurdu, vətəni sevən hər kəsin”, “Torpaq yanğısı”, “Qürbətdən vətən olmaz”, “Vətən, əymə qəddini”, “And yerimiz” və s. şeirlərində uğurlu lakonik tapıntılarla Vətən, Torpaq obrazlarını yaradır.

Şair Azərbaycanın hər daşını, bulağını, dağını çox sevir, “özününkü” hesab edir. Bu yerin daşı öz daşdır, həmişə səsində, sorağında olduğu tarixi keçmişdir, kökü “Dədə Qorqud” kökü, Qaracaoğlan “bulağı”dır. Getdiyi yol da Öz yoludur, o taylı-bu taylı, “Xəzər sinəm, Kür qolumdu”, “Xan Arazın fərağı”ndadır. Bütün varlığı ilə Azərbaycandır: “Deməsinlər gəldi-gedər, // Keçirmərəm ömrü hədə, // Öləndə də qəbrim qədər, // Azərbaycan torpağıyam” [9, s.6]. Şairin “Ana torpaq”, “Kəlbəcərdə oxunan nəğmələrdən”, “Qarayazım”, “Vətən”, “Azərbaycan türkünün qanı tökülür bu gün” və s. onlarla şeirlərində vətənin dünəni, bu günü və sabahı təsvir edilir, onun təkrarsız obrazı yaradılır. Şair Azərbaycanı o taylı bu taylı bir yerdə görür. Onun poetik vətən anlayışında Dərbənd də, Borçalı da, Qarayazı da, Göyçə də eyni statusdadır. Şairin Vətənə baxışında yeni poetik elementlər vardır; şair Vətəni tərənnüm etmir, onu necə dərk edirsə, eləcə də təsvir edir: “Mən sənə-illər boyu, // Eşqi ilə dindiyim, // Nurunda işıqlanıb // Oduna isindiyim, // Qarşısın-da diz çöküb // Səcdəsinə endiyim // Ocaq kimi baxıram!” [9, s.51]. Şair ümün vətən “yer yatağı”. “dağ-aranlı, binəli”, “başı ağır yığnaqlı”, “tükənməz xəzinəli” bulaqdır, O, Vətənə içdiyi su, çəkdiyi nəfəs, varlığını yaşadan ruh kimi baxır. Və nəhayət:

*Mən sənə-döyüş günü
Düşündüyüm, andığım,
Başdan uca tutduğum,
Dağdan uca sandığım,
Şöhrətini, rəngini,
Qanımla qazandığım,
Bayraq kimi baxıram!* [9, s.52]

Şair üçün Göyçə də, Təbriz də, Dərbənd, Borçalı da Vətəndir; onun hər daşı, kəsəyi onun üçün əziz və doğmadır. Onun Vətən obrazında mənəvi-əxlaqi dəyərlər vəsf olunur, keçmiş tərənnüm olunur və keçmişdə şahid olduğu coğrafiya tərənnüm olunur. “Mən öləndə üzümü Borçalıya çevirin” poetik qənaəti digər yerlər üçün də keçərli və məqbuldur. “Təbrizdəyəm” şeirində bir zamanlar poeziyanın həsrət simvolu olan Təbrizin obrazı yaradılır. Özünün də burada olmağına inanmayan lirik qəhrəman heyrətindən bağırır, dünyanı sevincinin bayramına qatılmağa çağırır. Təbriz təkcə Ərk qalası, Saat meydanı deyil, müqəddəs tariximiz və türbəmizdir. Sanki on min ildir ki, Təbrizdə yaşayır, hər şey ona doğmadır, tanışdır, burada hər şey səmimidir:

*Təbriz bir ulu ruhdu,
O ruhu daşıyanam,*

*Məqbərəyəm, türbəyəm,
Sarayam, aşıyanam.
Təbriz mənsiz olmasın,
Bir gün, bir saat belə,
Bəlkə on min ildi ki,
Təbrizlə yaşıyanam!* [9, s.132]

“Dərdim-Dəmirqapı Dərbəndim” şeirində isə onun olan və həm də olmayan Vətəndən bəhs edilir; “mənim olan mənim deyil” sözlərilə Vətənin qürbətə dönməsini poetik misralarla bildirir və əti dırnaqdan ayırmağın “kafir” iş olduğunu deyir. Burada hər yerdən millətin ətri gəlir; lakin suyu Vətən dadmır, çünki düşmənin qazdığı quyulardan çıxır bu sular. Şair Vətəndən qıraqda qalan bu Vətənin başının nələr çəkdiyini poetik detallarla ifadə edir: “Məclisi var, ozanı yox, // Məscidi var, əzani yox. // Dərd dərd üstə qalaq-qalaq, // Olduğu tək yazanı yox, // Bu mənim Vətənim deyil” [9, s.128]. Şair üç yüz illik bir yaranın ictimai səbəblərini axtararaq vaxtilə Vətən olmuş bu diyarın indi qapısının rəngi qəzəbindən qapqara olmuşdur, bağı min yerdən paralanmışdır. Burada şair Dərbəndlə yanaşı, Borçalı, Kərkük dərini bərabər tutur.

Zəlimxan Yaqub poetikasında əsas yer tutan obrazlardan biri də müəllif obrazıdır. Bu obraz şairin yaradıcılığının bütün mərhələlərində qırmızı xətt kimi keçir. Hətta müəllif obrazının strukturundan, inkişaf dinamikasından, psixoloji aspektindən belə onun yaradıcılığının hansı mərhələsində yazıldığını yəqin etmək mümkündür. Bu cür şeirlər o qədər çoxdur ki, onları ümumiləşdirmək və müəyyən nəticəyə gəlmək belə çətinidir. Burada yalnız yaradıcılığının müxtəlif mərhələsinə aid müəllif obrazlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri üzərində dayanmağı lazım bildik. Şairin istər təbiət, istərsə də digər mövzulu şeirlərinin strukturunda mütləq şəkildə müəllif obrazı boy göstərir. Bu xüsusiyyət onun həm lirik, həm də epik poeziyası üçün xarakterikdir. Aşırıq poeziyası və el şairlərinin yaradıcılığında təbiətin vəsfi zamanı (məsələn, dağlar, çəmənələr, dərələr, yollar və s.) ümumi məzmununda danışılır, fəlsəfi çalarlar təsvir olunur, yaxud da sonuncu bənddə şair özünü prosesə daxil edərək həyata və ya dünyaya müəllif münasibətini bildirir. “Dünya” obrazının təsvirində də eyni tendensiyanı görürük. Z.Yaqubda isə şeirin əvvəlindən başlayaraq müəllif predmeti özünün poetik tərcümeyi-halı ilə bağlayır. Çox zaman obrazın məkan və zaman hüdudu da müəyyən olunur. Bu, onun poeziyasının polifonikliyi artırır. “Qalacaq” şeirində lirik qəhrəman birbaşa dünya ilə münasibətlərini aydınlaşdırır; müvəqqəti olanla daimi olanın münasibətlərində daha nələr var? Hər bir insan özünün gedişilə dünyanın da sonunun çatdığını düşünür. Şair isə “Yox, mənimlə getməyəcək bu dünya, // Mən getsəm də nələr, nələr qalacaq” [9, s.3], - deyərək onun gedişilə dünyanın var olacağını düşünür; yenə də dünyada sevinc, kədər qalacaq, yenə həyat davam edəcək: “Dünya hər il dəyişəcək donunu”. Dünyanın sonunu görmək adamlara nəsib olmayacaq, hər şey olduğu kimi qalacaq. Bu sətirlərdə dünya haqqında şairin poetik düşüncələri yer alır. S.Vurğunun “Biz gəldi gedərik, sən yaşa dünya” fəlsəfəsi burada bir başqa şəkildə ifadə edilir:

*Ulu günəş işıq çilər dünyaya,
Öz nurunu hər gün ələr dünyaya,
Biri gedər, mini gələr dünyaya,
Yerdə həyat, göydə ləngər qalacaq* [9, s.3].

“Dünya məni bulandıra bilmədi” şeirinin poetik tezisi dünyanın onu bulandıra (çirkləndirə) bilməməsi üzərinə qurulur. Lirik qəhrəmanın fikrincə, həyatın bulanıqlarında hər zaman öz saflığını, təmizliyini qorumuşdur; “ömrü boyu duru sulara baxmış”, “qan yerinə damarlarından saflıq axmış”dır. Nə qədər böhtanlara hədəf olsa da, şərəfini qoruyub saxlaya bilmiş, “içində həmişə “haqq işığı” parlamışdır. Lirik qəhrəmanın həyat ideali da dünyanı durultmaqdır. Ona görə də şair

“Mən dünyanı durultmağa can atdım, // Dünya məni bulandıra bilmədi” [9, s.36] poetik qənaətinə gəlir.

Zəlimxan Yaqub poetikasında dünya obrazı bəzən epizodik olaraq keçir; bu zaman şair dünya obrazından özünün hər hansı bir fikrini irəli sürmək üçün istifadə edir. “Gözəl dünya, gözəllərin var olsun” şeirində dünyadan deyil, daha çox gözəllərin varlığından söhbət açılır. Yaxud, “Aparsın” qoşmasında lirik qəhrəmanın həyat fəlsəfəsində dünya obrazına da yer verilir: “Dünya şeytan, dünya meydan, dünya qan, // Baxıb gördük dünya axşam, dünya dan, // Bir gün məni aparanda dünyadan, // Qoy ya ruhlar, ya mələklər aparsın” [9, s.194]. “Aman Allah, dünya necə şirindi” şeirinin adında ifadə olunan fəlsəfənin çalarları təsvir edilir. Lirik qəhrəman üçün “dünya çiçək”, “insan oğlu arıdı”, bu dünyaya gəlir, lakin heç kim ölmək istəmir, bu dünyadan doya bilmir:

*Səsli gələn səssiz ölmək istəmir,
Heç bir canlı ölüb itmək istəmir,
Hamı gəlir, gələn getmək istəmir,
Aman Allah, dünya necə şirindi* [9, s.209].

Zəlimxan Yaqubun dünya obrazının özü müxtəlif cür səslənir. Lakin bütün hallarda şair bu obraz ilə insan və dünya münasibətlərinin fəlsəfi yönünü açmağa çalışır. Onun bu obrazları özünəməxsusdur; indiyədək şairlər tərəfindən işlənilməyib. Z.Yaqub yaradıcılığını Azərbaycan poeziyasının zil səsi hesab edən Vaqif Səmədoğlu yazır: “Təbiətimizdə gördüyümüz qədərdir sinəmizdən çıxan sözlərin rəngləri. Təki öz səsin olsun. Öz səsinə üzə bilən şairlərin olsun, Zəlimxan Yaqub kimi!” [10, s.80-81]

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə, Z.Yaqubun poetikası obraz baxımından çox zəngindir. Bu obrazlar struktur, ideya, məzmun baxımından olduqca zəngindir. Şairin obrazlı deyim tərzində bu obrazların yaranması və formalaşmasında önəmli rol oynayır. Bəzən şair bir neçə misrada, bir bənddə obraz yaratmağa nail olur. Bu obrazlar insanı mənəvi cəhətdən saflaşdırır, təmizləyir, təbiət-insan harmoniyasını tamamlayır. Lakin biz burada şairin lirik obrazlarından bəhs etdik. Şairin bir çox poemalarında yaratdığı epik obrazların təhlili isə ayrıca bir tədqiqat tələb edir.

Ədəbiyyat / References

1. Aristotel. Poetika. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006, – 120 s.
2. Bualo. Poeziya sənəti. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006, – 112 s.
3. Borev, Y. Estetika. – Bakı: Gənclik, –1980, – 222 s.
4. Əliyev, R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri. – Bakı: Qanun, – 2012. – 464 s.
5. Füzuli, M. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, I c. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 400 s.
6. Yaqub, Z. Könlümün səsi (şeirlər). – Bakı: Gənclik, – 1980, – 66 s.
7. Yaqub, Z. Yolum eldən başlanıb (şeirlər). – Bakı: Yazıçı, – 1981. – 71 s.
8. Yaqub, Z. Özün basdırdığın ağaca söykən. 2 cildə, I c. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2010, – 284 s.
9. Yaqub, Z. Mənə ümid kimi bax. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2014, – 416 s.
10. Səmədoğlu, V. Öz səsinə üzən şair // Zəlimxan Yaqub ədəbi düşüncədə. I c., – Bakı: Vətən, – 2009, – s. 80-81.

Персонажи и система персонажей в поэзии Залимхана Якуба

Айгюль Чобанова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА, диссертант

E-mail: acobanova1974@gmail.com

Резюме. В статье рассматриваются персонажи и система персонажей в поэтике поэта Залимхана Якуба. Отмечается, что поэтика искусства представляет собой сложную структуру, состоящую из различных компонентов. В этой структуре особое значение имеют взгляд поэта на жизнь и события, а также формы выражения его многогранных и функциональных точек зрения. Одним из компонентов, обеспечивающих эту функциональность и многоголосие, являются персонажи, созданные поэтом, а также целостная система персонажей, их объединяющая. Ценность творчества поэта или художника часто измеряется именно этим аспектом. Начиная с раннего этапа своего творческого пути, Залимхан Якуб создал множество персонажей. За полвека своей литературной деятельности поэт достиг создания уникальной системы персонажей благодаря глубокому художественному обобщению. Эти персонажи, с их уникальными чертами, мыслями, естественностью и искренностью, выступают в качестве обогащающих факторов современной поэзии. Их можно разделить на две группы: лирические и эпические персонажи. Значительная часть его персонажей связана с природой. Более того, персонажи, созданные им в эпической поэзии, такие как Юнус Эмре, Мевлана и Шамса, обогащают его поэтику. Поэтика Залимхана Якуба исключительно богата персонажами. Эти персонажи разнообразны по структуре, идеологии и содержанию. Образный стиль выражения поэта играет важную роль в создании и развитии этих персонажей. Иногда поэту удается создать персонаж всего в нескольких строках или строфе. Эти персонажи способствуют духовному очищению, дополняя гармонию между природой и человечеством.

Ключевые слова: Залимхан Якуб, поэтика, система персонажей, природа, лирические персонажи